

ZAGREBAČKA TVRTKA GRIESBACH I KNAUS KAO IZDAVAČ FOTORAZGLEDNICA (1927. – 1942.)

HRVOJE GRŽINA

Hrvatski državni arhiv /

Croatian State Archives

Marulićev trg 21,

HR-10000 Zagreb, Hrvatska / Croatia

hgrzina@arhiv.hr

 orcid.org/0000-0001-8064-0144

DOI: 10.17234/SEC.37.18

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 21. 5. 2025.

Prihvaćeno: 12. 9. 2025.

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR.

Na temelju sačuvanih izvornih snimaka, arhivskoga gradiva i novinskih napisa u članku se progovara o fotorazglednicama koje je u razdoblju između dvaju svjetskih ratova izrađivala zagrebačka tvrtka Griesbach i Knaus prema fotografijama Ljudevita (1890. – 1946.) i Đure Griesbacha (1911. – 1999.). Tekst prati slijed nastanka razgledničkih motiva u dvama društveno-političkim uređenjima prve polovice prošloga stoljeća, dinamiku fotografiranja na terenu diljem Kraljevine Jugoslavije (i, poslije, NDH) te plasiranje samih fotorazglednica na tržište. Usporedbom s napisima i snimkama objavljivanim u međuratnim ilustriranim revijama (*Svijet*, *Obitelj*, *Ženski list*) i stručnim glasilima (*Hrvatski planinar*, *Foto revija*) rekonstruira se kontekst nastanka razgledničkih motiva te naglašava njihova povezanost s, u to vrijeme vrlo razgranatom, planinarskom fotografijom, turističkom promidžbom te ulogom fotografije u dokumentiranju tradicije (nošnje) i kulturno-povijesnih spomenika. Osim toga članak donosi i nove biografske crtice iz života i rada autora, kao i nove spoznaje o djelatnosti stvaratelja neposredno poslije Drugoga svjetskog rata.

Ključne riječi: Griesbach i Knaus, Ljudevit Griesbach, Đuro Griesbach, fotografija, fotorazglednica, Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavija, NDH

UVODNA RAZMATRANJA¹

Godine 1926. Ljudevit Griesbach s vrha je središnjega dijela zagrebačkoga Glavnog kolodvora fotografirao pogled na grad prema sjeveru i Medvednici sa zgradom

¹ Rad je nastao uz potporu institucijskoga projekta Sveučilišta u Zagrebu, Filozofskoga fakulteta pod naslovom *Vizualni identitet hrvatske nacije i domovine u prvoj polovici 20. stoljeća* (voditeljica Tihana Petrović Leš).

Umjetničkoga paviljona u prvome planu. Prema kazivanju njegova sina Đure (Griesbach 1998:51), znamenitoga hrvatskog fotografa, upravo je taj motiv postavio temelj budućega opsežnog kataloga fotorazglednica u kojem će do sredine 1942. biti okupljeno gotovo 8500 snimaka toponima razasutih diljem tzv. „stare“ Jugoslavije.

Ljudevit Griesbach – rođen 20. svibnja 1890. u Mitrovici (Flego 2002b:199) – do toga je trenutka zagrebačkoj javnosti bio poznat gotovo isključivo kao obrtnik koji je od 1921. vodio zlatarsku i srebrnarsku radnju u kojoj se, pod tvrtkom „Ljudevit Griesbach, zlatar i draguljar, tvornica zlatne i srebrne robe“, bavio „preradom i prečišćavanjem zlata, srebra i svih drugih kovina, trgovinom zlatne i srebrne robe, dragulja i satova te tome spadajućih pripadaka na veliko i na malo“ (usp. Koprčina 2009:261).² Godine 1925., poslije nastupa na Izložbi dekorativnih umjetnosti u Parizu (franc. *Exposition Internationale des Arts décoratifs et industriels modernes*) napustio je obrt koji je „tjerao“ od kraja 1921. te se je poslovno udružio sa šurjakom Dragutinom Knausom u tvrtku „Griesbach i Knaus“.³

Novoosnovana je tvrtka 1926. počela širiti djelatnost – isprva na optičarski, a nedugo potom i na urarski obrt⁴ – da bi s otvaranjem trgovine u Jurišićevoj 1 (u veljači), uz zlatninu i srebrninu, otpočela javnosti nuditi velik izbor optike i fotografskoga pribora (usp. Koprčina 2009:261). Njihovi su katalogi fotografske opreme i potrepština (tzv. „foto-cjenici“) – izdavani od 1928. do 1939. – redovito sadržavali kratke smjernice za uspješno fotografiranje (tzv. „uputu u fotografiju“) (usp. *Foto cijenik tvrtke Griesbach i Knaus*, 1928), a s vremenom su prerasli u sadržajne priručnike s opširnim prikazom brojnih fotografskih aparata, pomagala, tehnika i postupaka (usp. *Cjenik foto veletrgovine Griesbach i Knaus*, 1939).

Godine 1927., potaknut zdravstvenim i obiteljskim prilikama, Ljudevit Griesbach temeljno je obrtničko poslanje potisnuo u drugi plan, okrenuvši se gotovo posvema fotografiji (usp. Griesbach 1998:55). Tako je trenutak fotografiranja Zagreba sa zgrade Glavnoga kolodvora, spomenut na samome početku, na poseban način obilježio Ljudevitovu karijeru, a dijelom i hrvatsku fotografiju međuratnoga razdoblja. Upravo je ta snimka bila uvod u ciklus fotografija na kojem će raditi narednih petnaestak godina stvarajući – do današnjih dana teško usporedivom tehničkom kakvoćom i vrsnoćom kadriranja – opsežni vizualni katalog toponima Kraljevine Jugoslavije i, nešto poslije, NDH.

U posao izdavanja razglednica tvrtka Griesbach i Knaus ušla je u doba generalnoga nazadovanja kvalitete i raznolikosti toga oblika poštanske komunikacije (usp. Bogavčić 2015:32). No, bez obzira na to, upravo su fotorazglednice u tome trenutku uzimale sve

² HR-DAZG-10. GPZ, Obrtni upisnik s kazalom A (obrtnici), 1921. – 1927., br. 226.

³ Detaljniju biografiju Ljudevita Griesbacha vidjeti u Flego 2002b:199–200; Gržina i Šamec Flaschar 2016:20–21.

⁴ HR-DAZG-10. GPZ, Obrtni upisnik s kazalom A (obrtnici), 1921. – 1927., br. 226.

veći udio u ukupnoj proizvodnji (Bogavčić 2015:32). Širina ponude i visoka kakvoća izvedbe zagrebačkoj su tvrtki tako omogućile relativno lak proboj na tržište, pa se je ubrzo afirmirala kao najvažniji hrvatski nakladnik fotorazglednica. Na ruku im je išla i činjenica da su – za razliku od manjih nakladnika koji su objavljivali razglednice prema motivima lokalnih ili pak putujućih fotografa – istovremeno imali na raspolaganju sjajne fotografe, mogućnost serijske proizvodnje fotorazglednica te uvjete za njihovo plasiranje na tržište.

Na zadatku fotografiranja motiva koji su bili umnožavani u formi fotorazglednica Ljudevitu je povremeno pomagao sin Đuro (rođen u Mitrovici 1911.). Isprva je ocu asistirao u fotolaboratoriju tvrtke, a poslije usavršavanja na berlinskoj Foto-Fachschule od 1929. i samostalno je fotografirao na terenu (usp. Flego 2002a:198).⁵ Njegove fotografije snimljene za projekt izdavanja fotorazglednica u pravilu su – kako bi se razlikovale od očevih – obilježavane inskripcijom „Đurin snimak“ dodanom na ovitak negativa uz naslov i opis motiva.⁶

Bez obzira na široku rasprostranjenost i važnost za vizualnu kulturu hrvatskoga međuraća, fotorazglednice tvrtke „Griesbach i Knaus“ u znanstvenoj su i stručnoj literaturi vrlo rijetko bile predmet proučavanja. Iako ih danas s pravom promatramo kao vrijedne deltiološke objekte, dosad kao cjelina nisu bile detaljnije obrađivane, a kontekst njihova nastanka i dinamika proizvodnje u pravilu su ostajali izvan interesa istraživača.⁷

U istraživanju čije rezultate podastiremo u nadolazećim poglavljima nastojali smo – pregledom sačuvanih albuma s oglednim primjercima fotorazglednica, egzemplarima koji su cirkulirali u poštanskome prometu, kao i izvornih negativa s međuoblicima (interpozitivima i internegativima) sačuvanih u Hrvatskome državnom arhivu i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu – rekonstruirati većinu motiva opsežna kataloga,⁸ dok su nam izvorne inskripcije na fotografskim snimkama pružile dubinski uvid u prostorno-

⁵ Detaljniju biografiju Đure Griesbacha vidjeti u Flego 2002a:198–199; Gržina i Šamec Flaschar 2016:22–23 i Griesbach 1998.

⁶ Usp. npr. negativ „Dubrovnik, Pogled sa istoka iznad sv. Jakova – Đurin snimak“ (HR-HDA-1446. ZbGK, neg. br. 8369).

⁷ Kao vrijednu iznimku možemo spomenuti tek znanstveni članak „Moderna fotografija Ljudevita Griesbacha (1914-1943)“ (Hlevnjak 1994:160–167) te monografiju *Ljudevit Griesbach: fotograf moderne povjesničarke umjetnosti* Branke Hlevnjak (Hlevnjak 1997:25–32), koja je – analizirajući odabrane primjerke s oblikovnoga aspekta te reproducirajući osamdesetak predložaka iz fundusa Hrvatskoga državnog arhiva (usp. Hlevnjak 1997:33–110) – upravo u fotorazglednicama tvrtke Griesbach i Knaus pronašla vizualne argumente za vlastite hipoteze. Generalni osvrt na likovnu kvalitetu Griesbachovih fotorazglednica dostupan je u članku mrežnoga izdanja *Hrvatske enciklopedije* („Griesbach, Ljudevit“, 2025).

⁸ Vrijedi napomenuti kako u nadolazećim poglavljima često rabljene riječi „katalog“ i „arhiv“ nikako ne treba shvaćati u smislu postojeće, tvarne cjeline (jer ona kao takva, nažalost, nije

vremensku dinamiku Griesbachove fotografske proizvodnje tijekom šesnaest godina rada na izdavanju fotorazglednica (1927. – 1942.). Usporedba sa snimkama objavljivanima u hrvatskoj međuratnoj periodici dodatno je pridonijela njihovu preciznijem datiranju, kao i stavljanju u kontekst ukupne stvarateljeve djelatnosti, dok je pak pregled i analiza motiva na fotorazglednicama omogućila njihovu sistematizaciju unutar razredbe samih razglednica kao objekata slikovne poštanske komunikacije.

FOTORAZGLEDNICE – PRVA SERIJA MOTIVA (1927. – 1930.)

Kada je 1927. Ljudevit Griesbach odlučio napustiti zlatarski obrt – koji je izučio u njemačkome gradu Pforzheimu – i posvetiti se fotografiji, ipak nije zakoračio na posve novo područje. S obzirom na to da je, prema predaji, u Velikome ratu bio mobiliziran kao kartograf i fotograf (usp. Flego 2002b:199), o fotografiji je bez sumnje imao određena znanja. To je potvrdio i njegov sin Đuro (usp. Griesbach 1998:55). Osim toga bio je član fotosekcije Hrvatskoga planinarskog društva od njezina osnutka u rujnu 1925. (*Hrvatski planinar*, „Osnutak foto-sekcije HPD-a središnjice u Zagrebu“, rujan 1925.:147), a na stranicama glasnika društva njegove su fotografije objavljivane i prije 1926. (usp. *Hrvatski planinar*, „Planinarski dom pod Crnopcem“, studeni 1925.:s. p.). Na takvim mu temeljima stoga, po svemu sudeći, nije bilo teško graditi daljnju karijeru u fotografiji.

Kao aktivni je planinar koncem 1920-ih godina mnogo putovao, fotografirajući pritom razne predjele Hrvatske, Slovenije i Bosne. Svjestan ljepote snimljenih mjesta i krajolika, kao i potencijala njihove turističke promocije, od snimljenih je fotografija započeo izrađivati fotorazglednice ne bi li ispunio lakunu u ponudi tih objekata,⁹ te istovremeno pokušao promovirati kvalitetnu fotografiju i prirodne ljepote svoje zemlje (usp. Hlevnjak 1997:25).

sačuvana), već ih valja razumijevati kao intelektualni (katalog) odnosno fizički (arhiv) skup motiva od kojih su fotorazglednice izrađivane. Budući da su izvorne snimke (arhiv) po prestanku djelovanja stvaratelja bile razdvojene, a djelom i uništene i/ili izgubljene, njihovi su prežitci danas pohranjeni u Hrvatskome državnom arhivu i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, dok „katalog“ u smislu organiziranoga popisa motiva, koliko je poznato, nikada nije ni postojao. Poredak snimaka prema jedinstvenim identifikacijskim oznakama rekonstruiran je tijekom ovoga istraživanja.

⁹ Fotorazglednice (engl. *real photo postcard* ili *photographic postcard*) zasebna su podvrsta slikovnih razglednica, različita od ilustriranih dopisnica ili pak tiskanih razglednica, čija posebnost leži u činjenici da su – za razliku od tiskanih srodnica – nastale fotografskim putem, odnosno djelovanjem elektromagnetskoga zračenja na kemijski senzibiliziranu papirnatu podlogu. Zajednička im je pak značajka s tiskanim srođnicama otisnuta poledina koja omogućava slanje objekta poštanskim putem (usp. Bogdan i Weseloh 2006:8–9). Najveću su popularnost uživale upravo u vrijeme kada ih je Griesbachova tvrtka započela ekstenzivno plasirati na tržište, a tijekom

Ne računajući već spomenuti pogled s kolodvora i snimke dijelova Zagreba (npr. „Najstariji moj snimak sa tornja“),¹⁰ na najstarijim su primjercima Griesbachovih fotorazglednica – sudeći prema inskripcijama na negativima – zabilježeni motivi iz Dubrovnika (br. 393–412) i Kotora (br. 608–612) snimljeni 1927. godine.¹¹ Iste godine objavljena je i njegova prva fotografija u časopisu *Svijet*, „Pogled na siluetu 'Kraljevića Marka' na Kleku“, nastala prigodom planinarskoga izleta na istoimenu planinu ponad Ogulina (*Svijet*, „Uspón na Klek kod Ogulina“, 16. 7. 1927.:53).

Od 6. do 15. siječnja 1928. u Umjetničkome paviljonu u Zagrebu održana je Prva izložba fotosekcije Hrvatskoga planinarskog društva, na kojoj su svoje planinarske fotografije, među 43 izlagača, prezentirali otac i sin Griesbach. Ljudevit je tom prigodom izložio dva zimska motiva sa Sljemena, fotografiju Stojdrage, pogled na Split s Marjana te snimku „Staničeva kuća i Rjavina“, a Đuro – u osvrtu zabilježen kao „Jurica“ – motiv iz Dalmacije i fotografiju Maksimira u jesen (*Hrvatski planinar*, „Prva izložba fotosekcije hrv. plan. društva“, veljača 1928.:14–17). Sve Ljudevitove izložene fotografije kasnije su umnožavane i distribuirane kao fotorazglednice.

Tijekom iste je godine otac Griesbach iznova fotografirao na području Boke Kotorske (Herceg Novi i Kotor), na otoku Rabu te u Sinjskoj i Cetinskoj krajini, a u reviji *Svijet* publicirane su tri snimke nastale tijekom svečanoga otvorenja spilje Vrlovka u Kamanju kraj Ozlja (*Svijet*, „Svečano otvorenje spilje 'Vrlovka'“, 29. 9. 1928.:294).¹² Među njima vrijedi istaknuti snimku grupe planinara pred spiljom o kojoj, zahvaljujući prilogu u Cjeniku iz 1930. godine, imamo sačuvane sve tehničke podatke. Doznajemo tako da je negativ snimljen „na Ulvi-ortho-lichtholfrei (21 Sch)“ ploču u 16 sati 180 mm objektivom Schneider Xenar 1:4,5' pri otvoru zaslona f2,5 i ekspoziciji 1/25 sekunde, a otisak je izrađen na papiru „BYK Telobyk, normal, glasend“ (*Cjenik tvrtke Griesbach i Knaus*, 1930:s. p.).¹³ Sudeći prema jednoobraznoj pojavnosti Griesbachovih fotorazglednica toga vremena, s pravom je moguće zaključiti da su uglavnom izrađivane na istoj vrsti fotopapira.

Mjesec dana prije planinarskoga izleta u Kamanje otac i sin Griesbach zajednički su fotografirali pogreb Stjepana Radića, najveće javno okupljanje u Zagrebu tijekom 1928. Đuro je s prozora Gradske štedionice dokumentirao prolazak pogrebne povorke

dvaju desetljeća poslije Drugoga svjetskog rata na hrvatskome su prostoru ostale dominantan oblik slikovne poštanske komunikacije (usp. Bogavčić 2015:32–33).

¹⁰ HR-HDA-1446. ZbGK, PI-Z/57.

¹¹ HR-HDA-1446. ZbGK, neg. br. 393, 397, 399, 404, 609–612 i album „Južna Dalmacija i Crna Gora“, str. 47–69 i 88–110.

¹² Fotografije „Laszowskijev ulaz u spilju“ i „Siga kod trećeg jezera“ sačuvane su u HR-HDA-1446. ZbGK, album „Hrvatska i Slavonija“, str. 116.

¹³ Ista se fotografija kao izložbeni otisak većih dimenzija čuva u Fotoklubu Zagreb, Zbirka hrvatske fotografije, inv. br. 752. Likovnu analizu snimke vidjeti u Hlevnjak 1997:28.

Jelačićevim trgom, dok je Ljudevit zabilježio njezin dolazak na Mirogoj (Griesbach 1998:75). Zbog izražena interesa za vizualne dokumente toga važnoga događaja, fotografije su bile umnožene i distribuirane u velikome broju primjeraka,¹⁴ a odabrane je Đurine snimke reproducirala i ilustrirana revija *Svijet* (*Svijet*, „Veličanstven sprovod Stjepana Radića“, 18. 8. 1928.:166–171). Iako otisnute na fotopapiru s jednakom poledinom kao i fotorazglednice, snimke s Radićeva posljednjega ispraćaja nisu našle mjesto unutar kataloga razgledničkih motiva.

Godinu 1929. Ljudevit je otpočeo fotografiranjem na Medvednici prekrivenoj snijegom, od čega su dvije snimke reproducirane na stranicama *Svijeta* (*Svijet*, „Zagreb i okolica u snijegu“, 19. 1. 1929.:84–85), a ostatak je arhiviran unutar kataloga fotorazglednica pod brojevima u rasponu od 1085 do 1176.¹⁵ Kao „vrlo aktivni propagator planinarstva i fotografije“ i najprominentniji član „Foto-sekcije“ Hrvatskoga planinarskog društva, sredinom iste godine, zajedno s turističkim stručnjakom Stjepanom Dragomanovićem, inicirao je obnovu zagrebačkoga Fotokluba (Griesbach 1998:137), a nedugo potom

Slika 1: Ljudevit Griesbach, Piramida na Ivančici, 1929.
(HR-HDA-1446/456)

¹⁴ Više od 130 izvornih fotografija snimljenih tijekom Radićeva pogreba, među kojima i snimke oca i sina Griesbacha (br. 57–70), vidjeti u HR-HDA-2029. ZbSR.

¹⁵ HR-HDA-1446. ZbGK, album „Hrvatska i Slavonija“, str. 67–82.

fotoaparatom je dokumentirao i otvorenje novoga planinarskog doma (tzv. „Pasaričeva kuća“) i piramide na planini Ivančici (*Svijet*, „Nova planinarska kuća i piramida na Ivančici“, 28. 9. 1929.:340; *Hrvatski planinar*, „Željezna piramida na Ivančici“, listopad 1929.:239). O potencijalu unosnoga posla izdavanja fotorazglednica može posvjedočiti i podatak da je za podružnicu HPD-a „Ivančica“ tvrtka Griesbach i Knaus namjenski izradila 2700 komada s motivima toga, za ivanečko planinarstvo važnoga događaja (*Hrvatski planinar*, „HPD podružnica 'Ivančica' u Ivancu“, kolovoz 1930.:232).

Uz spomenute motive među fotorazglednicama snimljenima 1929. nalazimo još i seriju snimaka s Velebita (*Svijet*, „Na Velebitu“, 19. 4. 1930.:442), Sušaka i Trsata, Dubrovnika (Lokrum) i Mljeta. U listu *Hrvatski planinar* objavljene su mu – osim fotografija otvorenja doma i piramide na Ivančici – i fotografije Boke Kotorske (*Hrvatski planinar*, „Boka Kotorska“, veljača 1929.:s. p.), Obruča (*Hrvatski planinar*, „Planinarska kuća na Obruču“, ožujak 1929.:39 i „Pakleno kraj Obruča“, travanj 1929.:s. p.) te Biokova (*Hrvatski planinar*, „Biokovo“, ožujak 1929.:s. p.).

Angažman na snimanju motiva za fotorazglednice dvadesetih je godina prošloga stoljeća Griesbach okončao novim planinarskim snimkama vrhova Obruča na „Grobničkim Alpama“ i Golice na zapadnim Karavankama (*Svijet*, „Obruč“ i „Golica“, 19. 4. 1930.:434–435), etnografskim fotografijama šestinskih seljakinja i seljaka u tradicijskim nošnjama te vedutama Siska, Kraljevice (*Svijet*, „Kraljevica“, 24. 5. 1930.:579), Mostara, Dubrovnika i bokokotorskoga zaljeva (*Svijet*, „Boka Kotorska“, 31. 5. 1930.:612–613).

Budući da je do kraja 1920-ih katalog motiva snimljenih za potrebe izrade

Slika 2: Ljudevit Griesbach, Narodne nošnje, Šestine, kumice, 1930.

(HR-HDA-1446/720)

fotorazglednica narastao na gotovo dvije tisuće snimaka, Ljudevit Griesbach odlučio ih je popisati i organizirati abecednim redom ne bi li započeo s njihovim organiziranim plasiranjem na tržište. Tvrtka je nabavila novi stroj za izradu razglednica, a usluga je ubrzo oglašena i u *Cjeniku tvrtke Griesbach i Knaus* za 1930. (usp. Griesbach 1998:82). Rekonstrukcijom ukupnoga kataloga prema (inventarnim) brojevima može se stoga zaključiti da najstariji, abecedno organizirani, dio kataloga sačinjavaju snimke rednoga broja od 1 do 1363. Na njima su zabilježeni toponimi abecednoga raspona od „Aleksandrova“ (danas Puntat na otoku Krku) do „Vrbnika“. Najvećim ga dijelom čine snimke nastale na području današnje Republike Hrvatske (Aleksandrovo, Bakar, Baška, Belec, Bijeje stijene, Bjelovar, Crikvenica, Drniš, Dubrovnik, Fužine, Gospić, Hvar, Imotski, Kamanje, Klanjec, Klek, Knin, Korčula, Kraljevica, Krapina, Križevci, Krk, Novi Vinodolski, Okić, Omišalj, Oroslavje, Ozalj, Plitvička jezera, Rab, Samobor, Sisak, Skrad, Selce, Senj, Sinj, Sljeme, Split, Sušak, Šestine, Šibenik, Topusko, Trakošćan, Trogir, Velebit, Vrbnik i Zagreb) i Slovenije (Bled, Bohinj, Brezje, Celje, Kamniške Alpe, Kranjska Gora, Mojstrana, Lisca, Ljubljana, Rimske Toplice i Rogaška Slatina) uz manji broj motiva iz Bosne (Banja Luka, Jajce, Sarajevo) i Crne Gore (Budva, Kotor).¹⁶

Bez obzira na to što je dio snimaka nastalih tijekom godine 1930. u katalogu moguće pronaći sve do rednoga broja 1722, najstariji, a ujedno i jedini dio kataloga organiziran abecednim redom, završava trima spomenutim motivima Vrbnika. U nastavku su fotografije, nastale tijekom 1930-ih godina, u katalog pretežno bile dodavane sukcesivno prema vremenu nastanka.

Ako pak govorimo o izboru motiva, pregledom najranijih fotorazglednica vidljivo je da Ljudevit Griesbach – osim planinarskih objekata, prirodnih ljepota ili ljudi u tradicijskim nošnjama – u pravilu fotografira šire vizure mjesta (panorame) i odabrane „uže“ motive poput dijelova naselja, ulica ili trgova, uz tek ponešto izdvojenih objekata (najčešće crkve). Takav izbor ne treba čuditi s obzirom na to da je katalog motiva u tome trenutku bio tek započet te su kao njegov temelj birani karakteristični, prepoznatljivi pogledi na mjesta i njihove najvažnije dijelove. Već od najranijih dana kao konstantu možemo istaknuti visoku kvalitetu likovne i tehničke izvedbe kojom će se fotorazglednice tvrtke Griesbach i Knaus odlikovati i u nadolazećim godinama. Ono što ih je od početka izdvajalo od konkurencije povjesničari umjetnosti prepoznali su kao „iznadprosječno“ (Hlevnjak 1997:26).

¹⁶HR-HDA-1446. ZbGK, neg. br. 13–1363.

DILJEM KRALJEVINE (1931. – 1935.)

Tridesete su godine u Ljudevitovu fotografskom opusu bez sumnje bile najproduktivnije razdoblje tijekom kojega je snimljen najveći broj razgledničkih motiva. Godine 1931. i 1932. katalog je tako obogaćen novom serijom snimaka Senja (*Svijet*, „Grad Senj“, 4. 7. 1931.:8), Trakošćana, Plitvičkih jezera, Dubrovnika, Konavala, Orebića (*Svijet*, „Orebić na Pelješcu“, 10. 10. 1931.:345) i Mljeta, čime je pokriven velik dio onodobnoga hrvatskoga prostora. U Sloveniji je fotografirao Mokrice i Sevnicu, dok od snimaka reportažnoga karaktera vrijedi spomenuti fotografije bolnice u Vrapču (*Svijet*, „U carstvu pomućene fantazije“, 25. 7. 1931.:82–84) te postava crkvene umjetnosti u zagrebačkome Muzeju za umjetnost i obrt (*Svijet*, „Iz muzeja za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu“, 11. 7. 1931.:34–35). Među planinarskim se snimkama ističe serija fotografija Triglava i Julijskih Alpa (*Svijet*, „Iz carstva zlatoroga“, 15. 10. 1932.:352–353), Kranjske Gore i Bijelih stijena. Nekoliko je fotografija objavio i mjesečnik *Ženski list* koji je uređivala Marija Jurić Zagorka (usp. npr. *Ženski list*, „Gubavica, slap rijeke Cetine kod Zadvarja“, svibanj 1932.:26).

Od 21. veljače do 29. ožujka 1932. u Ivancu je održana „izložba fotoamaterskih slika“ na kojoj su otac i sin Griesbach ponovno nastupili kao izlagači. Ljudevit je tom prigodom izložio trideset fotografija s planinarskim motivima koje su u tisku pohvaljene kao radovi „na visini suvremene tehnike“ koji „služe na diku ovoj izložbi“ (*Hrvatski planinar*, „Izložba fotoamaterskih slika u Ivancu“, ožujak 1932.:90). Planinarsko je glasilo do kraja godine objavilo i Ljudevitove snimke Risnjaka (*Hrvatski planinar*, „Risnjak: planinarski dom H. P.D-a pod vrhom“, listopad 1932.:s. p.) i Bijelih stijena (*Hrvatski planinar*, „Bijeje stijene: glavni vrh 1335 m“, studeni 1932.:s. p.).

Za vrijeme trajanja ivanečke izložbe, u Pučkome sveučilištu (danas zgrada Kemijskoga zavoda na Marulićevu trgu 29, nap. a.) Lj. Griesbach je 10. ožujka održao „foto-planinarsko“ predavanje pod naslovom „Sa fotografskom kamerom iz Zagreba preko Sušaka do Boke Kotorske“, na kojem je, popraćeno projekcijom 240 dijapozitiva, okupljenima izložio svoja iskustva s putovanja na kojima je fotografirao brojne motive umnožene i distribuirane u formi fotorazglednica. „To je predavanje“, piše *Hrvatski planinar*, „bilo upravo uzorna propaganda našeg turizma i planinarstva, a ujedno i vrlo dobra zorna pouka prisutnim fotoamaterima, jer je g. Griesbach svoje izvrsne snimke objašnjavao stručnim tumačenjem na osnovu svoga bogatog iskustva na fotografskom polju“ (*Hrvatski planinar*, „Foto-planinarsko predavanje g. Lj. Griesbacha u Pučkom sveučilištu“, travanj 1932.:126). Isto je glasilo kao ilustraciju u travanjškome broju priložilo čak šest Ljudevitovih snimaka s Biokova, Velebita i Jadrana, a o fotografiji Biokova snimljenoj s Pelješca (u katalogu br. 1676)¹⁷ doznajemo i tehničke

¹⁷ HR-HDA-1446. ZbGK, album „Južna Dalmacija i Crna Gora“, str. 12.

podatke: „snimljena je u zračnom razmaku od 58 km sa brijega Movala (689 m) na Pelješcu sa Linhof-kamerom 10X15 optika Tele Xenar 5.5. sa 36 cm žarišta na Dr. C. Schleusner Tempo Braun ploči“ (*Hrvatski planinar*, „Foto-planinarsko predavanje g. Lj. Griesbacha u Pučkom sveučilištu“, travanj 1932.:126).

Slika 3: Ljudevit Griesbach, Orebić, Pogled na Sv. Iliju Biokovo 1768 m, 1932.
(HR-HDA-1446/1676)

I godinu 1933. Ljudevit Griesbach dobrim je dijelom proveo putujući po Kraljevini. Pritom je snimio brojne nove motive Krapinskih Toplica, Raba, Paga, Bakra, Crikvenice, Makarske, Dubrovnika, Korčule, Herceg Novoga, Kotora, Budve, Cetinja, Ljubljane, Sarajeva, Beograda, Debra (manastir Sv. Jovan Bigorski), Prilepa i svoje rodne Mitrovice, a mnoštvo je snimaka – starijega i novijega datuma – i te godine uporabljeno kao ilustracije u reviji *Svijet*. Osobito su ekstenzivno bile ilustrirane reportaže „Poluotok Pelješac“ (*Svijet*, „Poluotok Pelješac“, 15. 4. 1933.:316–319), „Diljem naših lijepih krajeva“ (*Svijet*, „Diljem naših lijepih krajeva“, 20. 5. 1933.:422–437), „Duž hrvatskog primorja“ (*Svijet*, „Duž hrvatskog primorja“, 10. 6. 1933.:498–499) te „Beograd i Ljubljana“ (*Svijet*, „Beograd i Ljubljana“, 18. 11. 1933.:414–415). U potonjem prilogu autorstvo fotografija označeno je, umjesto uvriježenoga „Foto L. Griesbach“, napomenom u tekstu „Sve snimke potječu od g. Ljud. Griesbacha, poznatog našeg majstora fotografa, što ih je snimio na zadnjem svojem proputovanju velikim dijelom države“ (*Svijet*, „Beograd i Ljubljana“, 18. 11. 1933.:414–415).

U stručnome časopisu *Foto revija* krajem 1933. publicirana je – s pridodanim tehničkim podacima – Ljudevitova fotografija s Plitvičkih jezera nastala potkraj 1920-ih kao primjer uspješne snimke prirodnih ljepota (*Foto revija*, „Iz naših krajeva“, studeni

1933.:12), a u *Ženskome* je *listu* objavljen pak tekst pod naslovom „Naša lijepa domovina...” ilustriran s čak trinaest njegovih fotografija Trsata, Sušaka, Kraljevice, Selca, Novoga Vinodolskoga, Senja, Šibenika, Makarske, Korčule i Dubrovnika (*Ženski list*, „Naša lijepa domovina...”, srpanj 1933.:2–9). Snimkama zagrebačkih muzejskih prostora dodao je pak fotografije zgrade i postava Etnografskoga muzeja (*Svijet*, „Osnivač Hrvatskog etnografskog muzeja”, 20. 1. 1934.:63–64), a kao izlagač u kolovozu je nastupio, zajedno sa sinom Đurom, na IV. izložbi fotoamaterskih radova na Sušaku (*Hrvatski planinar*, „II. Rad središnjice HPD”, listopad 1933.:326).

Slika 4: Primjer izvorne papirnate uloznice za stakleni negativ i pripadajuću fotorazglednicu. Ljudevit Griesbach, Rab, Zvonik sa juga, 1933. (HR-HDA-1446/2285)

Putovanja i fotografiranje diljem države nastavljani su i tijekom 1934. Prema inskripcijama na negativima doznajemo da je katalog obogaćen novim motivima Remeta, Oštarija, Plitvičkih jezera, Skrada, Sv. Jurja kod Senja, Raba, Paga, Jelse, Trstena, Korčule, Komiže, Biševa, Kotora, Cetinja, Budve, Sv. Stefana, Murske Sobote i Dravograda. Kao član Hrvatskoga planinarskog društva 18. siječnja Ljudevit Griesbach u Pučkome je sveučilištu održao fotopredavanje o Ohridskome jezeru, Durmitoru i Julijskim Alpama (*Hrvatski planinar*, „Predavanje i propaganda”, srpanj 1934.:268), na uskrsnome izletu u Split i okolici fotografirao je špilju Vranjaču i Mosor (*Svijet*, „S izleta Hrvatskog planinarskog društva u Split i okolici”, 14. 4. 1934.:322–323; Horvat 1934), a njegovim je fotografijama s područja Gorskoga kotara ilustriran putopis Milana Šenoa „Željeznicom od Zagreba do Sušaka” (Šenoa 1934).

Kao izlagač s čak 105 radova i član žirija, Ljudevit Griesbach bio je važna osobnost Jubilarne planinarske izložbe Hrvatskoga planinarskog društva koja je u Zagrebu održana od 15. do 30. rujna 1934. u programu jesenskoga Zagrebačkog zbora (*Hrvatski planinar*, „Planinarska izložba“, listopad–prosinac 1934.:443). Dva mjeseca poslije, 27. studenoga, putovao je pak – kao dio delegacije od petsto zagrebačkih građanki i građana – u Oplenac na grob nedavno ubijenoga jugoslavenskoga regenta Aleksandra Karađorđevića. Tom je prigodom fotografirao skupni portret posjetitelja iz glavnoga hrvatskog grada, veliki vijenac grada Zagreba, unutrašnjost crkve svetoga Đorđa i njezina srebrna vrata koja je izradila tvrtka Griesbach i Knaus (usp. *Svijet*, „Poklon Zagrebčana na Oplencu“, 8. 12. 1934.:475).

Nakon što se je potkraj 1934. Đuro Griesbach preselio u Dubrovnik, a 1935. ondje otvorio radnju Foto Tempo (Griesbach 1998:147), Ljudevit je u zagrebačkome fotolaboratoriju ostao bez vrijedne pomoći, ali je istovremeno dobio fotografa nastanjena u južnim predjelima zemlje. Tako od toga trenutka u katalogu nalazimo evidentirano sve više Đurinih fotografija, na kojima su pretežno zabilježeni motivi iz južne Dalmacije, Hercegovine, središnje Bosne, Boke Kotorske i Crne Gore. Za razliku od oca, koji je gotovo isključivo fotografirao na negative na staklu, Đuro Griesbach pretežno se koristio planfilmovima na plastičnoj podlozi i negativima manjega formata, o čemu nam također svjedoče sačuvani negativi i na njima zabilježene inskripcije.¹⁸

Godine 1935. Ljudevit Griesbach održao je niz fotopredavanja za članove Hrvatskoga planinarskog društva i Fotokluba Zagreb, na kojima je publici prenosio iskustva s planinarskih izleta i putovanja na kojima su nastale neke od njegovih najuspjelijih snimaka. Govorio je tako o Gorskome kotaru i Bijelim stijenama (24. siječnja), Hrvatskome primorju, Velebitu i Plitvičkim jezerima (početkom veljače), sjevernoj i srednjoj Dalmaciji od Obrovca do Metkovića (21. veljače), južnoj Dalmaciji do Bara (7. ožujka), Durmitoru, od Durmitora do Skadarskoga jezera, Triglavu i Sloveniji, Zagrebu i okolici te od Beograda do Ohrida. „Takova predavanja nisu samo sa turističko-planinarskog gledišta vrlo interesantna i potrebna“, piše *Hrvatski planinar*, „nego su i geografski poučna te imaju pedagoško značenje“ (*Hrvatski planinar*, „Predavanja g. Lj. Griesbacha“, veljača 1935.:63). Predavanja je oglašavalo i stručno glasilo *Foto revija* kao program Fotokluba Zagreb (usp. npr. *Foto revija*, „Društvene vijesti“, veljača 1935.:36).

U katalog motiva za fotorazglednice tijekom 1935. dodao je, putujući po Hrvatskoj, nove snimke Zagreba, Marije Bistrice (jubilejsko slavlje 250. obljetnice svetišta i svečanost krunjenja kipa Majke Božje Bistričke 7. srpnja),¹⁹ Donje Stubice, Križevaca i Kalnika,

¹⁸ Usp. npr. negativ „Mostar (1936) – Đurin snimak, weltformat, original“ (HR-HDA-1446. ZbGK, neg. br. 4831).

¹⁹ Neke od fotorazglednica Marije Bistrice zanimljive su i s tehničkoga gledišta jer, zbog

Slika 5: Primjer dijapozitiva koje je Ljudevit Griesbach rabio za ilustraciju predavanja.
Ljudevit Griesbach, Konavljanica, 1930-ih
(HR-HDA-1446)

Lipika, Petrinje, Okića, Plitvičkih jezera, dijelova Gorskoga kotara (Delnice, Prezid, Gerovo, Ravna Gora), Crikvenice, Selca i Kupara. Kao i prethodnih godina, fotografije su redovito objavljivane u reviji *Svijet* na naslovnicama (*Svijet*, „Motiv iz Samobora“, 16. 3. 1935.:235) ili pak kao dio bogato ilustriranih reportaža poput one „Na naše more“ (*Svijet*, „Na naše more!“, 11. 5. 1935.:422–423), „Duž crnogorskog primorja“ (*Svijet*, „Duž crnogorskog primorja“, 20. 7. 1935.:69–72) ili „Današnji Zagreb“ (*Svijet*, „Današnji Zagreb“, 31. 8. 1935.:184–189).

Od snimaka reportažnoga karaktera nastalih tijekom 1935. vrijedi istaknuti fotografije svečanoga otkrića spomenika don Frani Buliću ispred južnoga pročelja tadašnje Sveučilišne knjižnice u Zagrebu (danas zgrada Hrvatskoga državnog arhiva, nap. a.), koje je Ljudevit snimio zajedno s kolegom Dragutinom Šeginom (usp. *Svijet*, „Svečano otkriće spomenika“, 21. 9. 1935.:243–245), gradnju Tomislavova doma na Sljemenu (*Hrvatski planinar*, „Gradnja Tomislavovog doma“, listopad 1935.:308) te detaljno fotodokumentiranje eksterijera i interijera obnovljene đakovačke katedrale poslije katastrofalnoga požara 23. lipnja 1933. (*Svijet*, „Đakovačka katedrala obnovljena“, 21. 12. 1935.:504–507).

umetanja slike zavjetnoga kipa Majke Božje na prazni prostor nebeskoga svoda, imaju elemente fotomontaže (usp. npr. HR-HDA-1446. ZbGK, album „Hrvatska i Slavonija“, str. 44–46).

Tijekom prve polovice 1930-ih godina katalog motiva narastao je na više od 4500 snimaka. U tome su se razdoblju otac i sin Griesbach nerijetko vraćali već prije fotografiranim motivima, no bilježili su i brojne nove. Tako su otprilike snimljenim panoramama i „užim“ pogledima na dijelove mjesta započeli dodavati sve više karakterističnih, izdvojenih objekata ili skupina objekata poput trgovina, škola, bolnica, hotela, banaka ili upravnih zgrada. Budući da sadržavaju prikaze različitih gospodarskih djelatnosti (usp. Bogavčić 2015:42), fotorazglednice su danas vrlo vrijedno svjedočanstvo i o stupnju gospodarskoga razvoja Kraljevine Jugoslavije.

PLANINARSTVO, TURIZAM I BAŠTINA (1936. – 1940.)

Sredinom ožujka 1936. u Zagrebu je zasjedala mješovita njemačko-jugoslavenska komisija za primjenu trgovačkoga ugovora, a za sudionike je 19. ožujka bio organiziran izlet u Ozalj. Tom je prigodom Ljudevit Griesbach fotografirao eksterijere i interijere staroga grada te goste iz Njemačke i Beograda (*Svijet*, „Njemački gosti na Ozalj gradu“, 4. 4. 1936.:330). Na istu se lokaciju vratio i početkom srpnja ne bi li fotoaparatom zabilježio svečanost povodom tridesete godišnjice osnutka Družbe „Braća hrvatskoga zmaja“ (*Svijet*, „30-godišnjica Braće hrv. zmaja“, 18. 7. 1936.:55). U međuvremenu je, na Uskrs, iznova fotografirao Plitvička jezera,²⁰ potom Rab i Selce, a do jeseni i Stubičke Toplice, Križevce i Kalnik, Viroviticu, Filip Jakov, Jelsu, Koločep, Trebinje, Kotor i Budvu. U središnjici i podružnicama Hrvatskoga planinarskog društva tijekom 1936. održao je čak 45 fotopredavanja (*Hrvatski planinar*, „Kulturno prosvjetni rad“, srpanj 1936.:217). Đuro je Griesbach, nastanjen u Dubrovniku, arhivu pak tijekom godine dodao nove snimke Trstena, Mostara i Sarajeva.²¹

Dopreseljenju u Dubrovnik, usporedno s radom u očevu zagrebačkom fotolaboratoriju, Đuro Griesbach je od 1931. do 1935. kontinuirano radio na fotodokumentiranju umjetničkih spomenika Hrvatskoga primorja, Dalmacije i dijela kontinentalne Hrvatske kao dio opsežna projekta pod vodstvom akademika Artura Schneidera (Gržina i Šamec Flaschar 2016:22). Njegovim je preseljenjem u Dubrovnik ulogu fotografa u Schneiderovoj kampanji od rujna 1936. preuzeo otac Ljudevit. On je za Schneiderov projekt do kraja godine snimio 105 fotografija u Rijeci, Sušaku, Kastvu i Bakru (usp. Šamec Flaschar 2016:104), dok je

²⁰ Tom je prigodom nastala i hvaljena fotografija „Plitvička jezera, Novakovića brod, sastavci i krava“ snimljena teleobjektivom (HR-HDA-1446. ZbGK, neg. br. 4648 i album „Gorski kotar i Plitvice“, str. 39). O fotografiji vidjeti *Hrvatski planinar*, „Plitvička jezera“, listopad 1936.:312.

²¹ Usp. npr. HR-HDA-1446. ZbGK, neg. br. 4829–4833, 4988–4989 i 5257–5265.

istovremeno u vlastiti arhiv motiva za fotorazglednice dodao nove snimke Sušaka i Kastva.²²

Od fotografija objavljenih tijekom 1936. u reviji *Svijet* vrijedi istaknuti reportaže sa snimkama otoka Iža (*Svijet*, „Veli Iž“, 11. 4. 1936.:350), iz Ohrida (*Svijet*, „Ohrid“, 4. 7. 1936.:6), Klanjca (*Svijet*, „Ljetovalište Klanjec“, 25. 7. 1936.:64) te priloge promidžbeno-putopisnoga karaktera „Deset dana duž Jadrana“ (*Svijet*, „Deset dana duž Jadrana“, 25. 7. 1936.:70–71), „Turističko krstarenje našim Jadranom“ (*Svijet*, „Turističko krstarenje našim Jadranom“, 10. 10. 1936.:290–291) i „Naše južno primorje“ (*Svijet*, „Naše južno primorje“, 17. 10. 1936.:306–307). Ljudevitovim je vedutama dalmatinskih gradova starijega datuma nastanka također bila ilustrirana i reportaža o boravku britanskoga kralja Edwarda VIII. na Jadranu tijekom kolovoza 1936. (*Svijet*, „Britanski kralj na našem Jadranu“, 29. 8. 1936.:164).

Godina 1937. donijela je nova putovanja i gotovo tisuću novih fotografija u arhivu. Ljudevita tako već u siječnju nalazimo u Bihaću, 4. veljače održao je fotopredavanje „Naš Jadran od Sušaka do Ulcinja“ (*Hrvatski planinar*, „Kulturno prosvjetni rad“, srpanj 1937.:224), zatim je, tijekom svibnja, fotografirao Dvor na Uni, Stolac, Trsteno, Mostar, Trebinje, Cetinje i Sarajevo, a u lipnju je arhivu dodao i nove motive Laškoga, Stubičkih Toplica i Zagreba. Početkom srpnja iznova snima na Rabu, a potom četiri tjedna boravi u Svetoj zemlji na hodočašću koje je predvodio tadašnji zagrebački nadbiskup koadjutor Alojzije Stepinac. Od polaska iz Zagreba 9. srpnja pa do povratka u Dubrovnik 3. kolovoza snimio je dvjestotinjak fotografija i dokumentarni film *Hrvati u Svetoj zemlji* (usp. *Obitelj*, „Kroz Libanon, Siriju i Egipat“, 1. 5. 1938.:250–251) na kojima su zabilježeni hodočasnici, lokalno stanovništvo i znamenitosti na lokacijama u Ateni, Pireju, Haifi, brdu Karmel, Beirutu, Baalbeku, Damasku, Galilejskome jezeru, Kafarnaumu, Tiberijadi, Kani Galilejskoj, Nazaretu, brdu Taboru, Šekemu, Jeruzalemu, Emausu, Betaniji, Jerihonu, Betlehemu, Hebronu, Jaffi, Kairu i Aleksandriji (usp. Rebić 1995).²³ Hodočašće je osobito pratila revija *Obitelj* koja je u više navrata tijekom 1937. i 1938. objavljivala osvrtne ilustrirane Griesbachovim fotografijama (npr. *Obitelj*, „Hrvatski hodočasnici na putu u Svetu zemlju“, 25. 7. 1937.:570–571), a odabrani su motivi također uvršteni u katalog fotorazglednica.²⁴

Po povratku iz Svete zemlje tijekom rujna je sa Schneiderom i Željkom Jirouškom fotografirao 334 odabrana spomenika i umjetnine na području Zagreba (Šamec Flaschar 2016:104),²⁵ a u listopadu iznova putuje i fotografira po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini,

²² Usp. npr. „Kastav, glavna ulica (septembar 1936)“ (HR-HDA-1446. ZbGK, neg. br. 5092) ili „Sušak, Hotel Continental (septembar 1936)“ (HR-HDA-1446. ZbGK, neg. br. 5099).

²³ Dijapozitivi s motivima iz Svete zemlje čuvaju se u zagrebačkome Muzeju za umjetnost i obrt (MUO, ZbSF, inv. br. MUO-16980/141–MUO-16980/211).

²⁴ Usp. npr. „Jeruzalem, Velika grupa kod katoličkog patrijarha (juli 1937)“ (HR-HDA-1446. ZbGK, neg. br. 5647).

²⁵ Fotografije dostupne za pregled na mrežnim stranicama HAZU („Schneiderov fotografski arhiv“, 2025).

Slika 6: Ljudevit Griesbach, Jerusalem, Velika grupa kod Patrijarha Katoličkog, 1937.
(HR-HDA-1446/5647)

Srbiji i Makedoniji. Tom su prigodom arhivu pridodani novi motivi Splita, Mostara, Trebinja, Konjica, Glamoča, Sarajeva, Podgorice, Cetinja, Kruševca, Niša, Niške Banje, Uroševca, Skoplja i Kotor.²⁶ Od reportažnih snimaka vrijedi spomenuti fotografiju preminuloga zagrebačkoga nadbiskupa Antuna Bauera na odru koju je revija *Obitelj* objavila nekoliko dana po njegovoj smrti (*Obitelj*, „Hrvatski metropolita zagrebački nadbiskup dr. Antun Bauer na odru“, 19. 12. 1937.:943).

Budući da je revija *Svijet* s početkom 1937. promijenila koncepciju, opseg, dizajn i izvedbu, od toga je trenutka objavljivanje Griesbachovih fotografija u tiskanim medijima osjetno smanjeno. Tijekom 1937. i 1938. tako je na naslovnicama objavljeno tek nekoliko njegovih fotografija (usp. npr. *Svijet*, „Jelačićev trg – srce Zagreba“, 14. 1. 1937.:1; *Svijet*, „Novi Zagreb“, 13. 5. 1937.:1; *Svijet*, „Novi Zagreb“, 17. 2. 1938.:1), a detaljnijim bi se pregledom zasigurno moglo utvrditi još ponešto nepotpisanih snimaka starijega datuma (npr. *Svijet*, „Kapelica Sv. Jakova na Sljemenu“, 12. 5. 1938.:7). Griesbachove su snimke time bez sumnje izgubile vrlo vrijednu medijsku platformu ostavši ograničene na reviju *Obitelj*, stručno planinarsko glasilo *Hrvatski planinar* te distribuciju fotorazglednica. Spomenuti je časopis 1937. Ljudevitove fotografije uporabio kao ilustraciju putopisa „Morem i kopnom od Sušaka do Ulcinja“ kapetana Đure Panyja (Pany 1937:137, 141, 144), dok je revija *Obitelj*, osim snimaka iz Svete zemlje, kao ekskurse objavila i fotografije

²⁶ HR-HDA-1446. ZbGK, albumi „Dalmacija“, „Bosna“, „Srbija i Vojvodina“ i „Južna Dalmacija i Crna-Gora“.

snimljene na otoku Krku (npr. *Obitelj*, „Baška na otoku Krku“, 8. 8. 1937.:604).

Veći dio 1938. godine stariji je Griesbach proveo putujući po Kraljevini Jugoslaviji i fotografirajući motive za nove serije fotorazglednica ili pak za Schneiderov fotografski arhiv. Početkom godine nalazimo ga tako na Jahorini (usp. *Hrvatski planinar*, „Pogled na golu Jahorinu“, studeni 1938.:s. p.), a u travnju iznova u južnoj Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori. Tijekom svibnja snima u Hrvatskome primorju (Sušak, Bakar, Bakarac i Kraljevica), a u lipnju pod Dalmaciji (Silba, Pakoštane, Sutomore, Filip Jakov, Jelsa, slapovi Krke, Šibenik, Split, Makarska, Korčula i Kupari) i Hrvatskome zagorju (Krapinske i Stubičke Toplice).

Tijekom ljeta iste godine Đuro Griesbach katalogu motiva dodao je nove snimke Mostara, Kotora i Cetinja, dok je Ljudevit sa Schneiderom i Jirouškom između 10. kolovoza

Slika 7: Naslovnica ilustriranoga tjednika *Svijet* iz 1938. s reprodukcijom Griesbachove snimke Jelačićeva trga u Zagrebu (*Svijet*, 17. 2. 1938.:1)

i 22. rujna obišao tridesetak lokaliteta u Zagrebu i okolici te Hrvatskome zagorju (Šamec Flaschar 2016: 104) snimivši 304 fotografije. Boravak na terenu iskoristio je ne bi li vlastitome arhivu pridodao nove snimke Zagreba, Belca, Desinića, Pregrade, Lepoglave, Križevaca i Samobora.²⁷ Mjesec listopad proveo je pak na putovanju po Bosni, Srbiji i Makedoniji, s kojega se vratio s petstotinjak novih fotografija Sarajeva, Dervente, Visokoga, Prijedora, Prnjavora, Višegrada, Tešnja, Doboja, Beograda, Mitrovice, Pančeva, Leskovca, Preševa, Knjaževca, manastira Žiča, Skoplja, Bitolja, Katlanova i Kumanova.²⁸

Slika 8: Ljudevit Griesbach, Desinić, Veliki Tabor, 1938.
(HR-HDA-1446/6510)

Putovanja, planinarski izleti i fotografiranje nisu jenjavali ni u mjesecima pred početak Drugoga svjetskog rata. Ljudevit je tako u siječnju 1939. zabilježio nove zagrebačke motive, u travnju iznova snimao u Beogradu, zatim u svibnju na Plitvičkim jezerima, a u lipnju u Cetinju, Trebinju i Hrvatskome zagorju (Krapinske Toplice i Sv. Križ Začretje). Tijekom ljeta obišao je Laško, Dugu Resu, Pakrac, Bakar, Sušak, Crikvenicu, Bašku, Jelsu, Stari Grad, Biševo, Komižu, Makarsku, Bašku Vodu i Podgoru, a u prosincu i Mostar.

Nove je snimke, kao i prethodnih godina, zainteresiranima pokazivao na fotopredavanjima u Pučkome sveučilištu i u prostorijama Hrvatskoga planinarskog društva (*Hrvatski planinar*, „Foto sekcija“, srpanj 1939.), a motive za fotorazglednice – kojih je do kraja 1939. u arhivu bilo oko 8000 – uredio je tematski prema regijama

²⁷ HR-HDA-1446. ZbGK, album „Hrvatska i Slavonija“.

²⁸ HR-HDA-1446. ZbGK, albumi „Bosna“ i „Srbija i Vojvodina“.

ili teritorijalnim jedinicama Kraljevine Jugoslavije. Tako su nastali albumi s oglednim, numeriranim primjercima svakoga pojedinoga motiva, koji su desetljećima poslije – tijekom istraživanja čije rezultate prezentiramo na ovim stranicama – poslužili kao temelj za rekonstrukciju ukupnoga kataloga fotorazglednica tvrtke Griesbach i Knaus.²⁹ Tako je u Cjeniku za 1939. mogao na naslovnome listu kataloga najaviti „izradb[u] originalnih fotorazglednica velikog sjaja (i chamois mat) od gradova i turističkih mjesta cijele države“ (*Cjenik foto veletrgovine Griesbach i Knaus*, 1939:I).

Bez obzira na to što je zajedničko poslovanje Ljudevita Griesbacha i Dragutina Knausa na adresi Ilica 15 (odjel zlatarije i rezbarije) prekinuto s krajem 1939. (usp. Koprčina 2006:262),³⁰ trgovina fotografskoga pribora i materijala u Jurišićevoj 1 pod istim je imenom nastavila raditi do kraja Drugoga svjetskog rata, o čemu nam svjedoče brojni oglasi objavljeni u raznim hrvatskim novinama i glasilima (usp. npr. *Hrvatski planinar*, siječanj 1941.:s. p.).

Posljednju godinu mira u Kraljevini Jugoslaviji Ljudevit je proveo putujući po Kraljevini Jugoslaviji i Europi, no arhivu motiva za fotorazglednice dodao je isključivo snimke nastale unutar novoformirane Banovine Hrvatske. U travnju je tako iznova fotografirao Lipik, Stolac, Konjic i Mostar, u lipnju Krapinske i Tuheljske Toplice, a tijekom ljeta Stubičke Toplice, Križevce i Sveti Ivan Zelinu. Dana 28. lipnja postao je članom Društva Zagrepčana (*Zagreb*, „Društvene vijesti“, lipanj 1940.:203), pa se od toga trenutka sve više njegovih fotografija pojavljivalo na stranicama revije *Zagreb* koju je društvo izdavalo. Osim toga, Griesbachovi razglednički motivi nerijetko su reproducirani i na stranicama lista *Radio Zagreb* koji je počeo izlaziti sredinom 1940. Na stranicama službenoga glasila zagrebačke radiostanice tako možemo pronaći bogato ilustrirane priloge o Boki Kotorskoj (*Radio Zagreb*, „Boka Kotorska“, 7. 9. 1940.:3), Osijeku (*Radio Zagreb*, „Stari i novi Osijek“, 12. 10. 1940.:3), Varaždinu (*Radio Zagreb*, „Varaždin“, 16. 11. 1940.:19) i Đakovu (*Radio Zagreb*, „Djakovačka katedrala“, 7. 12. 1940.:3), a osobito su zanimljive reportaže s otkrivanja spomenika Stjepanu Radiću u Crikvenici (*Radio Zagreb*, „Prvi spomenik Stjepanu Radiću na Jadranu“, 17. 8. 1940.:3) i sa

²⁹ Albumi se danas čuvaju u Hrvatskome državnom arhivu, a u njegov su posjed došli 1993. godine zajedno s gradivom Agencije za fotodokumentaciju u kojoj su se do tada čuvali (usp. Gržina 2017:328).

³⁰ Zlatarsko-rezbarska radiona te kovnica znakova, kolajna i odlikovanja Braća Knaus na istoj je adresi nastavila raditi do 28. svibnja 1945. kada je odlukom Ministarstva industrije i rudarstva Federalne države Hrvatske konfiscirana zbog „osnovan[e] sumnje da su suvlasnici poduzeća njemačke narodnosti i da su u svojem poslovanju suradjivali sa okupatorom“ (HR-HDA-313. ZUND, Dosjei radnji i poduzeća, br. 77, Braća Knaus, zlatarsko-rezbarska radionica i tvornica znakova Zagreb). Združena s još nekoliko zagrebačkih i varaždinskih obrtničkih radionica od 1946. nastavila je raditi pod imenom IKOM Industrija i kovnica Orešković Marko (usp. IKOM 2018).

Zagrebačkoga zbora (*Radio Zagreb*, „Zagrebački zbor“, 31. 8. 1940.:s. p.)

Tijekom godine nekoliko je puta odlazio na Plitvička jezera, a snimke s proljetnoga posjeta tome prirodnom fenomenu javnosti je pokazao na predavanju u Pučkom sveučilištu 30. svibnja 1940. Istom je prigodom javnosti pokazao i Đurine dijapozitive u boji snimljene na tada nove i poprilično revolucionarne Agfacolor i Kodacolor filmove (*Hrvatski planinar*, „Kroz Bosnu do Dubrovnika i preko Plitvičkih jezera u Zagreb“, lipanj 1940.:35–36). Na izletu Društva Zagrepčana na Plitvice Griesbach je bio vodič čitave skupine, a kao kuriozitet u reviji Zagreb istaknuto je kako je „već do sada 76 puta bio na Plitvicama“ (*Zagreb*, „Naši izleti“, kolovoz 1940.:272). List *Hrvatski planinar* dvije je snimke s Plitvičkih jezera objavio u listopadu (*Hrvatski planinar*, „Sadržaj“, listopad 1940.:48). Kao pročelnik fotosekcije Hrvatskoga planinarskog društva u Jagodini je otvorio izložbu fotografija „iz planinskih krajeva Banovine Hrvatske“ te održao predavanje „Preko Plitvičkih jezera od Šibenika do Ulcinja“ (*Hrvatski planinar*, „Foto-odsjek“, svibanj 1941.:142), dok je članovima Društva Zagrepčana najprije, 22. listopada, predavao o Plitvičkim jezerima (*Zagreb*, „Predavanje g. Griesbacha o Plitvičkim jezerima“, listopad–studenj 1940.:349), a 26. studenoga s dvjestotinjak dijapozitiva prikazao put kroz Hrvatsko zagorje iz Zagreba preko Kalnika, Marije Bistrice i Trakošćana do povratka preko Stubice i Zaprešića natrag u Zagreb. Predavanje je završio „vrlo efektivno“ odsviravši „nekoliko točaka“ na glasoviru (*Zagreb*, „Hrvatsko zagorje u slikama“, prosinac 1940.:400–401).

DRUGI SVJETSKI RAT – POSLJEDNJE GODINE (1941. – 1942.)

Neposredno pred dolazak ratnoga vihora na hrvatske prostore, u veljači 1941., Ljudevit Griesbach bio je glavni organizator izložbe umjetnina Društva Zagrepčana „u korist zimske pomoći za sirotinju grada Zagreba“. Na toj je izložbi nastupio kao izlagač u odjeljenju slikara amatera pokazavši javnosti nekoliko vlastitih kopija po Rubensu i Jordaensu te sliku Velikoga Tabora. Tom je prigodom istaknuto da je autor dotad „preko novina bio poznat kao dobar fotograf krajobraza naše domovine, te agilan propagator turizma svojim predavanjima“, međutim nije bilo poznato da se amaterski bavio i slikarstvom, baš kao i njegov kolega Đuro Reputin, priznati zagrebački fotograf koji je na istoj izložbi također pokazao svoje uljene slike i akvarele (*Zagreb*, „Izložba umjetnina u korist zimske pomoći za sirotinju Zagreba“, travanj–svibanj 1941.:126–127).

Početak Drugoga svjetskog rata u Zagrebu Ljudevit Griesbach dokumentirao je 10. travnja 1941. fotografirajući jedinice i tenkove njemačke vojske tijekom prolaska Jelačićevim trgom. Te su, vrlo često citirane i publicirane, fotografije i danas među njegovim najpoznatijim snimkama, no – jednako kao i fotografije sa sahrane Stjepana Radića

trinaest godina prije – nikada nisu bile uvrštene u katalog motiva za fotorazglednice.³¹

Unatoč sve težim prilikama, tijekom prve je dvije ratne godine u katalog motiva ipak dodano četrdesetak snimaka. Ljudevit je u srpnju 1941. fotografirao Stubičke Toplice, a tijekom zime 1941./42. snimio je nekoliko novih motiva s Medvednice. Đuro je pak arhiv dopunio novim fotografijama Dubrovnika, čime je taj ambiciozni projekt – sudeći prema sačuvanome gradivu, a bez sumnje zbog otežanih prilika – bio okončan.

Slika 9: Ljudevit Griesbach, Sljeme, Tomislavov dom sa istoka, 12 cm Weitwinkel snimak, 1942. (HR-HDA-1446/8374)

Tijekom Drugoga svjetskog rata, od listopada 1942., Đuro Griesbach služio je u vojsci NDH kao zrakoplovni časnik te je, angažiran u promidžbenoj sekciji, dosta putovao i fotografirao te boravio u Njemačkoj na dodatnoj izobrazbi (usp. Griesbach 1998:195). Ljudevit je pak nastavio voditi zagrebačku trgovinu fotografskim potrepštinama te je aktivno sudjelovao u radu planinarskoga društva (usp. *Hrvatski planinar*, „Foto-odsjek“, lipanj 1943.:106) i Društva Zagrepčana, u kojem je potkraj 1941. postao članom Upravnoga odbora (*Zagreb*, „Sjednica Upravnog odbora“, listopad–studeni 1941.:257).

Kroz prvu polovicu 1942. Ljudevit Griesbach pretežno je snimao reprodukcije umjetnina te eksterijere i interijere zagrebačke arhitekture kojima su ilustrirani tekstovi Ivana Ulčnika i Kamila Dočkala u reviji *Zagreb* (usp. npr. Ulčnik 1942:86–89; Dočkal 1942:296–

³¹ Tri izvorna negativa na plan-filmu obilježena inskripcijom „Zagreb, Ulazak Nijemaca na Jelačić plac (10. IV. 1941) – tankovi“ sačuvani su u HR-HDA-1446. ZbGK, PI-Z/1, a četiri otiska u HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, br. 7982–7985.

301), a u studenome je kamerom dokumentirao proslavu 700. godišnjice proglašenja Zagreba slobodnim kraljevskim gradom i desetu obljetnicu Društva Zagrepčana (*Zagreb*, „Proslava 700 godišnjice“, siječanj–ožujak 1943.:8). U svibnju 1943. predavao je na temu „Sinfonija boja u fotografiji“ (*Zagreb*, „Predavanje Ljudevita Griesbacha“, travanj–lipanj 1943.:208), četiri mjeseca poslije fotografirao je proslavu stogodišnjice parka Maksimir (*Zagreb*, „Proslava stogodišnjice Maksimira“, listopad–prosinac 1943.:321–329), a u travnju 1944. objavljen mu je putopis „Zimski izlet na Jahorinu“ ilustriran fotografijama snimljenima početkom 1938. (Griesbach 1944). U Društvu Zagrepčana kontinuirano je držao predavanja s projekcijama dija pozitiviva sve do kraja rata, kada je, zajedno sa sinom Đurom, pod sumnjom da su „suradjivali sa okupatorom“, bio priveden u istražni zatvor u Savskoj cesti i lišen slobode (usp. Griesbach 1998:197–199).

Poslije kratkoga boravka u logoru Prečko, Ljudevit Griesbach upućen je u logor za njemačko stanovništvo u Krndiji kraj Đakova gdje je 11. veljače 1946. preminuo od tifusa (Geiger 2007:95; Griesbach 1998:199). Đuro Griesbach u logoru Prečko ostao je zatočen do početka svibnja 1946. (Griesbach 1998:205–207), a po puštanju na slobodu nastavio je živjeti i raditi u Zagrebu pod prismotrom UDBA-e, o čemu nam svjedoči i sačuvani dosje.³² Umro je u Zagrebu 1999. (Flego 2002a:198). Trgovina fotografskoga materijala i potrepština 1945. je godine rješenjem Upravnoga odjela Gradskoga narodnog odbora za grad Zagreb stavljena pod privremenu državnu upravu (upravitelj Ernest Brajeder), a 15. ožujka 1946., odlukom Odjela za narodnu imovinu Gradskoga narodnog odbora u Zagrebu, ustupljena je „na neposredno rukovodjenje i ekonomsko iskorišćenje“ Odjeljenju za štampu Predsjedništva narodne vlade Hrvatske.³³ Time je njezino dvadesetljetno poslovanje okončano.

ZAKLJUČNI OSVRT

Fotorazglednice zagrebačke tvrtke Griesbach i Knaus objavljivane su od 1927. do 1942. godine. Uočivši manjak ponude takvih objekata na tržištu, Ljudevit Griesbach je – po prestanku bavljenja zlatarskim obrtom – vlastite fotografije otpočeo umnožavati na

³² HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, dosje br. 320451 „Griesbach Đuro“.

³³ HR-HDA-313. ZUND, Dosjei radnji i poduzeća, br. 282, Griesbach i Knaus foto-veletrgovina Zagreb. S obzirom na činjenicu da je kasnija Fotoslužba Hrvatske (od 1955. Agencija za fotodokumentaciju) pravni sljednik Odjeljenju za štampu Predsjedništva narodne vlade Hrvatske, postaje jasno i kako su se ogleđni albumi tvrtke Griesbach i Knaus iz 1939. s primjercima fotorazglednica našli u prostorijama Agencije na Mažuranićevu trgu 5. Više o tome vidjeti u Gržina 2017:328.

fotopapiru s poledinom namijenjenom poštanskoj komunikaciji ne bi li tako istovremeno pokušao promovirati kvalitetnu fotografiju i prirodne ljepote svoje zemlje. Kao aktivni planinar, istaknuti zagrebački građanin i praktični vjernik puno je putovao i fotografirao, a konačni rezultat nebrojenih izleta, putovanja i hodočašća fascinantno je katalog s više od 8500 fotorazglednica snimljenih na području čitave onodobne Kraljevine Jugoslavije. U tome mu je zadatku povremeno pomagao i sin Đuro, školovani fotograf i buduće veliko ime hrvatske fotografije.

Zbog visoke kvalitete izvedbe i velikoga informacijskog potencijala snimke oca i sina Griesbacha u međuratnome su razdoblju, osim kao fotorazglednice, često bile reproducirane na stanicama onodobnih ilustriranih časopisa poput revija *Svijet* i *Obitelj* ili pak *Ženskoga lista*, kao i u stručnim glasilima *Foto revija* i *Hrvatski planinar*, izlagane na izložbama, a rabile su se i u edukativne svrhe kao ilustrativni materijal brojnih ftopredavanja. Fotografske snimke Ljudevita i Đure Griesbacha stoga valja sagledavati u širem kontekstu vizualne kulture međuraća, u kojem – uz fotografsku proizvodnju i poštanski promet kao temeljne sastavnice produkcije fotorazglednica – važnu ulogu imaju i ilustrirane reportaže promidžbenoga karaktera, novine i časopisi te sve učestalija predavanja ilustrirana dijapozitivima putem kojih je Ljudevit Griesbach kontinuirano promovirao planinarstvo, turizam i kulturnu baštinu.

Iako se u članku nismo bavili oblikovnim aspektom fotorazglednica tvrtke Griesbach i Knaus, za kraj se vrijedi osvrnuti na njihovu prepoznatljivu likovnost, koja je rječito i efektno sažeta u natuknici mrežnoga izdanja *Hrvatske enciklopedije*:

Birajući kadrove s više planova, često povezujući detalj u prvome planu s monumentalnom scenerijom u daljini, upućivao je na dominaciju prirode nad čovjekom (...) Ističu se i tipične gradske vizure snimljene iz neobičnih očišta u kojima ostvaruje dijagonalne proboje iz prednjega u stražnji plan (...) te fotografije mediteranske tradicionalne arhitekture dinamizirane i dematerijalizirane snažnim sjenama (...). Katkad je vibrantnu urbanu atmosferu s mnoštvom ljudi snimao s povišenih očišta (...), odmaknuvši se od konvencionalnih razgledničkih vizura, a gradske prizore oživljavao štafažnim ljudskim figurama. („Griesbach, Ljudevit“, 2025)

Sagledamo li ih pak unutar uže, tematske podjele samih razglednica kao oblika poštanske komunikacije, fotorazglednice tvrtke Griesbach i Knaus većinski je moguće okarakterizirati kao topografske, odnosno kao razglednice „koje prikazuju naselja i zemljopisne predjele“ (Bogavčić 2015:32). Na njima nalazimo zabilježene sve vrste motiva karakterističnih upravo za tu skupinu, od odabranih širih vizura (panorama) naseljenih mjesta, preko „užih motiva“ (dijelovi naselja, ulica ili trgova), do brojnih izdvojenih

religijskih objekata ili pak građevina povezanih s gospodarskim djelatnostima kao što su trgovine, škole, željezničke stanice, bolnice, kupališta, hoteli... (usp. Bogavčić 2015:42). Na taj način svojim specifičnim potencijalom, karakterističnim za fotografije, i danas vjerno svjedoče o stupnju gospodarskoga, sportskoga i kuturnoga razvoja onodobnoga hrvatskog prostora čime, zajedno s visokim likovnim dosegom, na poseban način ostaju utkane u vizualni identitet hrvatske nacije i domovine u prvoj polovici 20. stoljeća.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Državni arhiv u Zagrebu, HR-DAZG-10 – *Gradsko poglavarstvo Zagreb (GPZ)*

- obrtni upisnik s kazalom A (obrtnici), 1921. – 1927., br. 226.

Fotoklub Zagreb – *Zbirka hrvatske fotografije*

Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-313 – *Zemaljska uprava narodnih dobara Narodne Republike Hrvatske (ZUND)*, Dosjei radnji i poduzeća

- br. 77, Braća Knaus, zlatarsko-rezbarska radionica i tvornica znakova Zagreb

- br. 282, Griesbach i Knaus foto-veletrgovina Zagreb

Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1446 – *Zbirka fotografija tvrtke Griesbach i Knaus*

- album *Hrvatska i Slavonija (bez Gorskog kotara i bez Plitvičkih jezera)*

- album *Gorski Kotar i Plitvice*

- album *Hrvatsko Primorje*

- album *Jadran*

- album *Južna Dalmacija i Crna Gora*

- album *Bosna*

- album *Srbija i Vojvodina*

- album *Dalmacija i Hercegovina*

- album *Dravska Banovina*

- negativni br. 13–8405

Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-1561 – SDS RSUP SRH

- dosje br. 320451 „Griesbach Đuro“

- fotografije br. 7982–7985

Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-2029 – *Zbirka fotografija s posljednjeg ispraćaja Stjepana Radića*

- fotografije br. 57–70

Muzej za umjetnost i obrt, MUO – *Zbirka starije fotografije*

- inv. br. MUO-16980/141–MUO-16980/211

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, NSK – *Grafička zbirka, Zbirka razglednica*

OBJAVLJENI IZVORI

Cjenik foto veletrgovine Griesbach i Knaus. Zagreb, 1939.

Cjenik tvrtke Griesbach i Knaus. Zagreb, 1930.

Foto cjenik tvrtke Griesbach i Knaus. Zagreb, 1928.

MREŽNI IZVORI

„Griesbach, Ljudevit“, 2025. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 2013. – 2025. URL: <https://enciklopedija.hr/clanak/griesbach-ljudevit#clanak> (pristup 29. 8. 2025.).

„IKOM“, 2018. *Portal hrvatske tehničke baštine*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. URL: <https://tehnika.lzmk.hr/ikom/> (pristup 18. 4. 2025.).

„Schneiderov fotografski arhiv“, 2025. *DiZbi.HAZU – Digitalna zbirka i katalog Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. URL: <https://dizbi.hazu.hr/?pc=i&id=2315332> (pristup 3. 3. 2025.).

TISAK

Foto revija (Zagreb), 1933. – 1935.

Hrvatski planinar (Zagreb), 1925. – 1943.

Obitelj (Zagreb), 1937. – 1938.

Radio Zagreb (Zagreb), 1940.

Svijet (Zagreb), 1927. – 1938.

Zagreb (Zagreb), 1940. – 1943.

Ženski list (Zagreb), 1932. – 1933.

LITERATURA

BOGAVČIĆ, Ivan. 2015. „Dalmatinske razglednice od njihova nastanka do kraja zlatnog doba“. U *Zaboravljena Dalmacija na starim razglednicama*, ur. Igor Goleš. Split: Pozdrav iz Dalmacije, 19–73.

BOGDAN, Robert i Todd WESELOH. 2006. *Real Photo Postcard Guide: The People's Photography*. Syracuse: Syracuse University Press.

DOČKAL, Kamilo. 1942. „Diecezanski muzej u Zagrebu“. *Zagreb*, vol. X/8–12:293–305.

FLEGO, Višnja. 2002a. „Griesbach Đuro“. U *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5: Gn–H, ur. Trpimir Macan. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 198–199.

FLEGO, Višnja. 2002b. „Griesbach Ljudevit“. U *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 5: Gn–H, ur. Trpimir Macan. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 199–200.

GEIGER, Vladimir. 2007. „Logoraško groblje Krndija“. *Zbornik muzeja Đakovštine*, vol. 8:91–103. URI: <https://hrcak.srce.hr/217338>

- GRIESBACH, Ljudevit. 1944. „Zimski izlet na Jahorinu“. *Hrvatski planinar*, travanj 1944:57–62.
- GRIESBACH, Đuro. 1998. *Tragom Indijanca: autobiografske crtice*. Zagreb: Design art – FS; Sveti Ivan Zelina: Galerija Sv. Ivan Zelina.
- GRŽINA, Hrvoje. 2017. „Agencija za fotodokumentaciju – pozitivizam stvaratelja u postskrbničkome vremenu“. U *Arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva*, ur. Silvija Babić. Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo, 321–336.
- GRŽINA, Ivana i Indira ŠAMEC FLASCHAR. 2016. *Tragom baštine: Schneiderov fotografski arhiv*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- HLEVNJAK, Branka. 1994. „Moderna fotografija Ljudevita Griesbacha (1914 – 1943)“. *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 37:159–168.
URI: <https://hrcak.srce.hr/153840>
- HLEVNJAK, Branka. 1997. *Ljudevit Griesbach: fotograf moderne*. Zagreb: Hrvatski fotosavez.
- HORVAT, Lina. 1934. „Izlet na Mosor“. *Hrvatski planinar*, svibanj 1934:194–197.
- KOPRČINA, Arijana. 2009. „Griesbach i Knaus', prva zagrebačka tvornica zlatne i srebrne robe (1925. – 1939.) – radionička i unikatna produkcija“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, vol. 33:261–270. URI: <https://hrcak.srce.hr/65241>
- PANY, Đuro. 1937. „Morem i kopnom od Sušaka do Ulcinja“. *Hrvatski planinar*, svibanj 1937:136–145.
- REBIĆ, Adalbert, prir. 1995. *Alojzije Stepinac: hrvatsko hodočašće u Svetu zemlju 1937*. Zagreb: Naklada Zadro.
- ŠAMEC FLASCHAR, Indira. 2016. „Schneiderov fotografski arhiv – projekt registracije i zaštite hrvatske spomeničke baštine“. U *Artur Schneider: 1879. – 1946.: zbornik radova Znanstveno-stručnog skupa Hrvatski povjesničari umjetnosti*, ur. Ljerka Dulibić. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 97–113.
- ŠENOVA, Milan. 1934. „Željeznicom od Zagreba do Sušaka“. *Hrvatski planinar*, veljača 1934:52–64.
- UČNIK, Ivan. 1942. „Vjekoslav Frigan“. *Zagreb*, vol. X/3–4:69–97.

The Griesbach & Knaus Company from Zagreb as a Publisher of Photographic Postcards (1927–1942)

Hrvoje Gržina

Based on preserved original photographs, archival material, and newspaper articles, the paper discusses photographic postcards produced by the Griesbach & Knaus company from Zagreb in the period between the First and Second World Wars, created from photographs taken by Ljudevit (1890–1946) and Đuro Griesbach (1911–1999). The text traces the development of postcard motifs across two socio-political systems of the first half of the 20th century, the dynamics of field photography throughout the Kingdom of Yugoslavia (and later the Independent State of Croatia), as well as the marketing and distribution of the postcards themselves. By comparing these with photographs and articles published in interwar illustrated magazines (*Svijet*, *Obitelj*, *Ženski list*) and professional journals (*Hrvatski planinar*, *Foto revija*), the study reconstructs the context in which the postcard motifs were created and highlights their connections with the then-flourishing mountain photography, tourism promotion, and the documentary role of photography in recording traditional costumes and cultural-historical monuments. In addition, the paper provides new biographical insights into the lives and work of the authors, as well as new findings about their activities immediately following the Second World War.

Keywords: *Griesbach and Knaus, Ljudevit Griesbach, Đuro Griesbach, photography, photographic postcard, Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, Kingdom of Yugoslavia, Independent State of Croatia*

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

